

РЕБРІЙ О.В., ТІЛІГА А.Ю.
(Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна)

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ФАНТАСТИЧНОЇ ХУДОЖНЬОЇ КАРТИНИ СВІТУ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

The article analyzes the notion of “world view” with regard to its potential application in translation studies. It defines fantastic fictional worldview, and characterizes quasi- and nonce-phraseological units as means of its representation in both original and translated texts.

Key words: *quasi-phraseological units, nonce-phraseological units, translation, semantic and structural modification of phraseological units, language worldview, fantastic fictional worldview.*

На сучасному етапі розвитку перекладознавства важливою запорукою його подальшого розвитку багатьма дослідниками вважається зв'язок теорії перекладу з контрастивною та когнітивною лінгвістикою, соціо- та психолінгвістикою, лінгвістикою тексту та семіотикою, етнолінгвістикою та етнопсихологією. В рамках такого інтегративного підходу видається доцільним звернутися в теорії перекладу до поняття «картини світу», що вже широко застосовується в філософії, культурології, літературознавстві й лінгвістиці. Водночас **актуальності** набуватиме вивчення особливостей відтворення у перекладі тих мовних засобів, які визначають специфіку будь-якої мовної картини світу.

Сучасне розуміння «картини світу» як «цілісної сукупності образів дійсності в колективній свідомості» [Карасик 2002, с. 102] сформувалося на основі досліджень декількох генерацій вчених, серед яких особливо виділяються такі знакові постаті, як Вільгельм фон Гумбольдт, Едвард Сепір, Бенджамін Уорф, Лео Вайсгербер, Людвіг Вітгенштейн. Протягом довгого часу в лінгвістиці домінувало положення про те, що «мова визначає мислення людини і процес пізнання в цілому, а через нього світосприйняття і цілісну картину світу в її свідомості; у зв'язку з цим люди, які розмовляють різними мовами, пізнають світ по-різному, утворюючи різні картини світу» [Чесноков 1989, с. 65]. Критики такого підходу, у свою чергу, наголошували на тому, що «мова не нав'язує людині певного сприйняття дійсності, а сама дійсність неоднаково виражається в різних мовах через нетотожні умови матеріального і соціального життя людей» [Колшанский 1990, с. 30]. Проте, розходжуючись у розумінні нюансів взаємодії між мовою та свідомістю людини, дослідники універсально наголошують на розподілі «картин світу» на «концептуальну» (далі – ККС) і «мовну» (далі – МКС), вкладаючи в ці терміни іноді різний зміст, що, відповідно, визначає різні параметри взаємодії між ККС та МКС. На нашу думку, ККС найкраще визначається як «сукупність знань про світ, що набувається людиною в ході її діяльності, так само як і способи й механізми інтерпретації нових знань» [Пищальникова 1998, с. 123], а МКС – як

«матеріалізована думка про об'єктивний світ, оформлена у відповідності з національними закономірностями розвитку мови» [Васильєва 2009, с. 24].

В рамках перекладознавства поняття «картина світу» опосередковано використовувалося в концепції перекладності / неперекладності. Пізніше, з розвитком етнолінгвістики та усвідомленням перекладу як форми міжкультурної комунікації, в теорію перекладу все активніше проникає термінологія когнітивної лінгвістики. Так, поняття картини світу вводиться в схему міжкультурної комунікації, коли фрагмент індивідуальної картини світу одного суб'єкта (адресанта) отримує певне викривлення в свідомості іншого суб'єкта (адресата), враховуючи специфіку його власного світосприйняття [Бойко 1996, с. 15], що можна поширити і на переклад як проекцію етноментального досвіду однієї лінгвокультурної спільноти через інтеграцію ментальних просторів перекладача як представника іншої лінгвокультурної спільноти [Фесенко 2005, с. 33].

При дослідженні перекладів літературних творів використовується поняття «художньої картини світу» (ХКС) як вторинної картини світу, що виникає в свідомості читача під час сприйняття ним художнього твору. Картина світу, що створюється в художньому тексті і відображає індивідуальну картину світу письменника, репрезентується низкою змістових елементів, мовних і образних засобів [Язык и национальное сознание 2002, с. 42]. На основі поняття ХКС нами виводиться поняття фантастичної художньої картини світу (далі – ФХКС) як цілісного образу уявного, можливого світу, змальованого у художньому творі. ФХКС формується в авторській уяві, коли він моделює і змінює реальну картину світу, що його оточує, і вимислом перетворює її на зображення фантастичної дійсності. Фрагменти вигаданого фантастичного світу, що конструюються на ознаках реального світу, знаходять своє вираження на всіх рівнях художнього твору [Тодоров 1997, с. 19], чим і створюється цілісність фантастичного образу. Хоча ФХКС і є цілісним образом, як і будь-яка інша картина світу, однак наочність окремих змістових елементів в її структурі дозволяє нам говорити про певні лінгвальні актуалізатори, або маркери, якими користується автор задля забезпечення формування у рецептора твору ФХКС, максимально наближеної до авторської. Такі маркери можуть знаходитися на різних рівнях, однак для перекладу найочевиднішими та найвагомішими є маркери лексичного рівня, адже ще Лео Вайсгербер писав, що «пріоритет лексичної картини світу по відношенню до морфологічної або синтаксичної пояснюється тим, що кількість лексичних одиниць в мові незрівнянно більша за інших. Звідси її перевага у порівнянні з іншими видами МКС» [Даниленко www].

Серед лексичних маркерів ФХКС одиниці на позначення онімного простору фантастичного твору та квазиреалії вже виступали об'єктами наукових досліджень (Лебедева 2006, Бережна 2009 та ін.), однак фразеологізми в контексті фантастичного твору досі залишаються невивченими. Вибір фразеологічної складової ФХКС в якості *об'єкту* нашого аналізу зумовлюється передусім її експресивністю, здатністю відтворювати особливості суспільного світосприйняття та водночас виступати засобом характеристики окремих

персонажів художнього твору жанру фентезі. *Предметом* аналізу виступатимуть як структурно-семантичні характеристики обраних одиниць, так і особливості їх відтворення в англо-українському напрямку перекладу. *Метою* роботи є намагання окреслити коло чинників об'єктивно-суб'єктивного характеру, які формують стратегію перекладача при роботі з фразеологічною складовою ФХКС, а *матеріалом* дослідження виступили 17 фразеологізмів, відібраних з роману англійського письменника Дж. Р. Р. Толкіна «*The Hobbit or There and back again*» та двох його українських перекладів [Толкін 1985; Толкін 2007; Tolkien 1993]. Головними *методами* дослідження є структурно-семантичний та порівняльний аналіз.

Методологічною основою нашого дослідження є положення про те, що специфіка жанру фентезі визначається прагненням митця вилучити з тексту будь-яку реальну національно-культурну специфіку, замінивши її національно-культурною специфікою вигаданого світу – квазиреальності. В онтологічному сенсі квазиреальність виступає фактом вигаданого буття, пов'язаного з «псевдореференційністю художнього тексту» [Павкин 2002, с. 5]. Цей світ чимось схожий на реальний, проте його можна охарактеризувати як «правду вимислу». Інакше кажучи, гноми, гобіти чи гобліни Толкіна завжди в чомусь залишатимуться англійськими гномами, гобітами та гоблінами, а квазиреальні елементи їхнього лексикону – оніми, реалії чи фразеологізми – завжди будуть побудованими на основі способів англійської мови (наприклад, словотвору), з елементів англійської мови та за аналогією з реальними елементами англійської мови. Цей важливий висновок не тільки доводить, що будь яка ФХКС завжди є складовою реальної МКС, а й визначає потенційну можливість інтерпретації, а значить, і перекладу квазиреальних мовних засобів іншими мовами.

Фразеологічні одиниці, що функціонують в межах фантастичного твору, поділяються на три групи: (1) узуальні ФО мови, якою написаний твір; (2) оказіональні модифікації узуальних ФО (далі – ОФО); (3) вигадані або квазифразеологізми (далі – КФО), узуальність яких визначається їх приналежністю не до МКС, а до ФХКС твору. В межах цієї розробки нашу увагу привертають передусім ФО двох останніх груп.

В системоцентричному перекладознавстві неодноразово робилися спроби систематизувати підхід до перекладу ФО, зокрема, на основі теорій еквівалентності. Відомий російський дослідник Вілен Комісаров виділяє компоненти значення ФО, релевантні для вибору їх відповідників в МП: (1) переносний (образний); (2) прямий (системний), що складає основу образу; (3) емоційний; (4) стилістичний; (5) національно-етнічний. Відповідно до відтвореності / невідтвореності зазначених компонентів у перекладному еквіваленті ФО, автор виділяє три типи відповідників. В першому типі зберігається весь комплекс значень вихідної одиниці; в другому однаковий переносний смисл передається за допомогою іншого образу; в третьому спостерігається калькування іншомовної одиниці [Комісаров 2002, с. 178].

Болгарські дослідники Сергій Влахов та Сидер Флорін вирізняють *фразеологічний переклад*, що передбачає використання в тексті перекладу сталих одиниць різної степені наближеності між одиницею ВМ і відповідною

одиницею МП – від повного еквіваленту до приблизного фразеологічного відповідника; та *нефразеологічний переклад*, за яким передача ФО здійснюється за допомогою лексичних, а не фразеологічних засобів МП (лексичний переклад, калькування, описовий переклад) [Влахов 1980].

Під оказіональним фразеологізмом розуміємо індивідуально-авторське утворення, що являє собою семантичну або структурно-семантичну модифікацію узуальних фразеологізмів [Бабенко 1988, с. 17]. Можуть виникнути сумніви стосовно доцільності аналізу оказіональних модифікацій узуальних ФО як засобу репрезентації ФХКС, проте, на нашу думку, ілюстративний матеріал переконливо демонструє те велике значення, яке вони мають для формування цілісного образу фантастичного персонажа.

Проаналізуємо переклади оказіональних ФО серед одиниць вибірки.

Out jumped the goblins, ... before you could say rocks and blocks (1). ... they were all grabbed and carried through the crack, before you could say tinder and flint (2).

Наведені в цьому прикладі ОФО (1) та (2) є структурно-семантичними модифікаціями узуальної англійської приказки *before you/one can/could say Jack Robinson/knife*, що має українські фразеологічні аналоги як *оком змигнути, не стямився, як зі значенням «миттєво, відразу»*. В обох перекладах були застосовані кальки:

Тут як вискочили ... швидше, ніж ви б сказали “ох” і “ах” (3)! ... і всіх мандрівців згребли й потягли в ту щілину – хутчіш, ніж ви б сказали “ой” та “ай” (4).

З тріщини повискакували гобліни, ... так швидко, що ви не встигли би вимовити «ріння й каміння» (5). І вони похапали наших мандрівників та виволокли їх крізь тріщину навіть швидше, ніж ви встигли би вимовити «трут і кресало» (6).

В перекладах (3) і (4) перекладач замінює оказіональний елемент співзвучними вигуками; в (5) і (6) застосовується повна калька цього елемента, вона зберігає риму а також предметний компонент фразеологізму, що, хоч і не є необхідною складовою створення образу, виступає певним хронологічним маркером дистантності тексту. Збереження предметного компоненту ФО в перекладі (5) і (6) відтворює маркер ФХКС твору – історично-побутові реалії середньовіччя – епохи, що стала основою для багатьох творів жанру фентезі. В (3) і (4) перекладач, бажаючи зберегти образне значення ФО і навіть його інтенсифікувати, втрачає маркер ФХКС.

Інший приклад:

Now certainly Bilbo was in what is called a tight place. (7) But you must remember it was not quite so tight for him as it would have been for me or for you.

Погодьтеся, друзі, – Більбо, що й казати, потрапив у велику скруту. (8) Але ви повинні пам'ятати, що для нього та скрута не була така велика, як була б для мене чи для вас.

Зараз, Більбо потрапив у так званий тісний кут. (9) Але вам слід пам'ятати, що кут цей був для нього не такий тісний як для нас із вами.

Ідіоматична єдність *be in a tight place/corner* (українським фразеологічним аналогом якої є *потрапити в халепу або скрутне становище*), була семантично модифікована автором за рахунок подвійної актуалізації. Вона перекладається описово у варіанті (8), де також створюється каламбур, однак його значення не збігається з авторським, адже обігрується різниця між ростом гобіта і звичайної людини (пряме значення), а не складність становища (переносне значення). У варіанті (9) авторська гра слів зберігається калькуванням ФО; так само зберігається й образний компонент фразеологізму за аналогією з існуючим фразеологічним аналогом – *потрапити в глухий кут*.

Квазифразеологізми ми визначаємо як псевдоузуальні стійкі авторські словосполучення, що набувають ознак узуальності виключно в контексті створеного автором художнього твору. Маркерами усталеності КФО виступають (1) авторський коментар; (2) коментар персонажа; (3) референційна або асоціативна співвіднесеність з узуальною ФО, яка виступає структурно-семантичною основою КФО і може імплікуватися рецептором або експлікуватися – частково (в складі КФО), або повністю (в контексті ситуації).

Основну частку визначених нами КФО складають авторські прислів'я та приказки, які надають глибини створюваному світу, сприяють його цілісному сприйняттю. В авторському тексті квазіприслів'я у мові персонажів отримують відповідний авторський коментар, який не тільки забезпечує адекватну інтерпретацію утворення, а й верифікує його узуальний статус в очах потенційних рецепторів. Наприклад:

But 'third time pays for all' (10) as my father used to say...

Але третій раз вирішальний, (11) як любив казати мій батечко...

Втім, «до смерті три чисниці», (12) як любив казати мій батько...

КФО (10) є спробою відтворити середньовічне англійське прислів'я, значення якого Толкін пояснює особливістю третьої спроби, що має бути вдалою і перекреслити дві невдалі попередні спроби [Anderson 2002, с. 267]. В українській мові немає фразеологізованих еквівалентів чи аналогів даної ФО, тому у варіанті (11) використовується описовий переклад, максимально наближений до предметного компонента оригіналу. В перекладі (12), навпаки, пропонується фразеологічний еквівалент, однак його переносне значення (*при смерті, ледь живий*) не збігається з авторським задумом. Використання такого аналога можна пояснити лише бажанням перекладача надати ситуації образності, підкресливши експресивність застосованих мовних засобів. Можливо, перекладач мав на меті зробити вислів більш «народним», оскільки його вживає гобіт, фантастична істота, що, за описом самого Толкіна, близька до простолюду. Якщо це дійсно так, то використання фразеологізму з вираженням національним компонентом, хоч і зі зміною переносного значення, є виправданим. Проаналізуємо наступний приклад:

“What shall we do, what shall we do!” he cried. “Escaping goblins to be caught by wolves!” (13) he said, and it became a proverb, though we now say 'out of the frying-pan into the fire' (14) in the same sort of uncomfortable situations.

– *Що ж нам робити, що робити? – закричав він. – Від гоблінів та вовкам у пащу! (15) – сказав він, і цей вислів став прислів'ям, хоч нині, коли хто*

потрапляє з однієї прикрості в іншу, звичайно кажуть: *“Із вогню та в полум’я”*. (16)

– *Що ж робити? Що ж робити?* – бідкався Більбо. – *З лап гоблінів – вовкам у зуби!* (17) – раптом зронив він, і це стало прислів’ям, хоча сьогодні ми кажемо в подібних прикривих ситуаціях – *«із вогню та в полум’я»* (18).

Переклад авторського прислів’я (13) в (15) і (17) здійснюється на основі калькування, але з додаванням елементів узуальної ФО у МП, яка також присутня в контексті ситуації (14). У перекладах (16) та (18) вжиті її узуальні аналоги. Використання за основу фразеологічного аналога МП при передачі авторського фразеологізму продиктоване бажанням перекладачів надати КФО ритмічної форми притаманної пареміям. Перекладачі також вдаються до додавання з метою конкретизації значення, так в (15) – це *вовкам у пащу*, в (17) – *з лап гоблінів і вовкам у зуби*. В обох перекладах елемент фантастичності збережено за рахунок незмінності предметного компоненту ФО а його образний компонент усвідомлюється з контексту і авторського коментаря.

Окрему групу становлять квазіприказки, що використовуються в етикетних формулах, де прийомом перекладу традиційно є калькування, наприклад:

Elvenking to Hobbit Bilbo: "May your shadow never grow less (19) (or stealing would be too easy)."

Хай твоя тінь ніколи не стане коротша (20) (а то красти буде надто легко)!

Хай твоя тінь ніколи не коротшає (21) – інакше красти буде надто легко!

КФО-приказка (19) вживається в її узуальному вигляді зі значенням побажання здоров’я, однак подальше уточнення призводить до семантичної модифікації подвійної актуалізації. В перекладах (20) і (21) використовується калькування, що веде до втрати виразного образного компоненту. Однак контекст вживання цієї приказки як етикетної формули зберігає за нею певну образну складову. Інший приклад:

We are not together in the house of our friend and fellow conspirator, this most excellent and audacious hobbit – may the hair on his toes never fall out! (22)

– *Ми зібралися в домі нашого друга і співучасника змови, цього прекрасного й дерзновенного гобіта – хай ніколи не повипадає вовна на пальцях його ніг!* (23)

– *Ми зібралися у домі нашого друга та співника, цього незрівнянного і доблесного гобіта – хай ніколи не витреться хутро на його ногах!* (24)

Наявність волосяного покриву на ногах є особливою характеристикою фантастичного персонажа, використовуючи яку, автор створює КФО зі значенням побажання здоров’я. Переклади (23) і (24) відрізняються назвами волосяного покриву і деталізацією частин тіла. Нетипові антропологічні характеристики видуманих персонажів є невід’ємною складовою фантастичності створеного образу [Хукер 2003, с. 60]. Подібну за значенням і формою КФО автор уводить у лексикон гномів:

"and farewell, Dwalin; and farewell Dori, Nori, Ori, Oin, Gloin, Bifur, Bofur, and Bombur! **May your beards never grow thin!**" (25)

– Прощавай, Дваліне! Прощавайте і ви, Дорі, Норі, Орі, Оїне, Глоїне, Біфуре, Бофуре й Бомбуре! **Хай ваші бороди ніколи не стануть ріденькі!** (26)

– Прощавай Дваліне! Прощавайте, Дорі, Норі, Орі, Оїне, Глоїне, Біфуре, Бофуре та Бомбуре! **Хай ваші бороди ніколи не тоншають!** (27)

У випадку (25) стан здоров'я персонажа визначається через стан його бороди. В перекладах (26) і (27) так само використані кальки.

Проведене дослідження дозволяє дійти **висновку**, що КФО та ОФО виступають в тексті твору жанру фентезі маркерами ФХКС, маючи в своєму предметному компоненті квазиреалії або посилення на них. Це ставить перед перекладачами подвійне завдання – передати переносне значення фразеологізму, не втративши при цьому маркера фантастичності. В переважній більшості розглянутих прикладів перекладачі використовували спосіб калькування, адже саме цей спосіб дає можливість створювати відповідні образи засобами іншої мови, спираючись на незмінну предметну складову.

Перспективою подальшої роботи є аналіз перекладу КФО та ОФО у творах жанру фентезі з позицій когнітивної методології.

Література

- Бабенко Н. Г. Оказиональная фразеология. Опыт структурно-семантического анализа / Н. Г. Бабенко // Актуальные проблемы лингвистической семантики. – Калининград, 1988. – С. 17-27. Баран Я. А. Фразеология у системі мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Я. А. Баран. – К., 1999. – 32 с. Бойко Л. Б. К вопросу об отражении картины мира в переводе / Л. Б. Бойко // Проблемы семантики и прагматики : сб. науч. тр. – Калининград : Калинингр. ун-т. 1996. – С. 15-17. Васильева В. Ф. «Языковая картина мира»: миф и реальность / В. Ф. Васильева // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. – М. : Изд-во МГУ. – 2009. – № 3. – С. 22-31. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 343 с. Даниленко В. П. Языковая картина мира в концепции Л. Вайсгерберга [Электронный ресурс] / Даниленко В. П. – Режим доступа : <http://www.islu.ru/danilenko/articles/vaiskart.htm>. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Карасик В. И. – Волгоград : Перемена, 2002. – 265 с. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Колшанский Г. В. – М. : Наука, 1990. – 108 с. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : [учеб. пособие] / Комиссаров В. Н. – М. : ЭТС, 2002. – 420 с. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка: учеб. [для ин-тов и фак-тов иностр. яз.] / Кунин А. В. – М. : Высш. шк., 1986. – 336 с. Павкин Д. М. Образ волшебной страны в романах Дж. Р. Р. Толкиена: лингвокогнитивный анализ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Д. М. Павкин. – К., 2002. – 18 с. Пищальникова В. А. Содержание понятия картина мира в современной лингвистике / В. А. Пищальникова // Ползуновский альманах. – Барнаул : Алтайский государственный технический университет им. И.И. Ползунова. – 1998. – № 1. – С. 121-125. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / Тодоров Ц. ; [перев. с франц. Б. Нарумова]. – М. : Дом интеллектуальной книги, Русское феноменологическое общество, 1997. – 144с. Фесенко Т. А. К проблеме

когнитивной модели перевода / Т. А. Фесенко // Филология и культура : V междунар. науч. конф., 2005 г. : тезисы докл. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Державина, 2005. – С. 32-35. Хукер М. Толкин русскими глазами / Хукер М. – М. : ТТТ; ТО СПб, 2003. – 302 с. Чесноков В. П. О двух картинах мира – статической и динамической / В. П. Чесноков // Известия СКНЦ ВШ. Общественные науки. – Ростов н/Д : Изд-во РГУ. – 1989. – №3. – С. 63-69. Язык и национальное сознание: вопросы теории и методологии : [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2002. – 314 с. Anderson D. A. The Annotated Hobbit / Anderson D. A. – Boston : Houghton Mifflin Company, 2002. – 413 p.

Ілюстративний матеріал

Толкін Дж. Р. Р. Гобіт, або Мандрівка за Імлисті гори / Толкін Дж. Р. Р. ; [пер. з англ. О. Мокровольський]. – К. : Веселка, 1985. – 304 с. Толкін Дж. Р. Р. Гобіт, або Туди і звідти / Толкін Дж. Р. Р. ; [пер. з англ. О. О'Лір]. – Львів : Астролябія, 2007. – 320 с. Tolkien J. R. R. The Hobbit or There and back again / Tolkien J. R. R. – Glasgow : Harper Collins Publishers, 1993. – 286 p.

ШЕРЕМЕТ Д. В.

(Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского)

АКУТАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА МЕДИЦИНСКИХ СОКРАЩЕНИЙ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

The article is devoted to the study of existing classification of the English medical abbreviations, their origin, the ways they are formed and translated, the analysis of their semantic, morphological and stylistic peculiarities.

Being widely used in the medical English language, abbreviations in a number of cases are reported to result in the medical errors. The article is aimed to summarize the essential issues on the English medical abbreviations in order to make their understanding easier.

Key words: *abbreviation, medical term, ways and peculiarities of translation, word-building.*

Вопрос восприятия реципиентом английской медицинской аббревиатуры становится все более и более актуальным. В связи с особенной склонностью английского языка к компрессии, экономии языковых средств, упрощению грамматических конструкций, мы имеем налицо развитую систему аббревиации и широкие перспективы для ее дальнейшего развития. С одной стороны, это бесконечные возможности для создания все новых аббревиатур, их скорейшей адаптации в системе английского языка, с другой стороны, это определенные сложности, связанные с противоречиями в этой системе, с ее несовершенством. Прежде всего, это проблемы перевода аббревиатур.